

1. Kitabuc sünnetin örnek alınarak icâzâlemin alınması.
2. Batılı batıl kısımlara ekilî sünnetin karşı koyması.

Osmanlılarda Tekkeler

Ziya KAZICI

İslâm kültür tarihinde önemli bir yeri bulunan tekkeler, tasavvuf düşünçesinin, anlayış ve tenbiyesinin islendiği, derinleştirildiği ve halka takdim edildiği yerlerdir. Tekke (tekve), zâvve, hankah ve dergah gibi isimler altında birbirinden hemen hemen farksız olan bu müesseselere insanlar, dünya hayatının çeşitli meşakkat ve sıkıntıları ile yorulan ruhlarını ve bunalan göntüllerini dinlendirmek için bir araya gelip boş zamanlarını değerlendirirlerdi.

İlk tekkenin Remle'de kurulmasından kısa bir müddet sonra her tarafa yayılan ve dolayısıyla daha sonra kurulan müslüman devletlerin kuruluş faaliyetlerinde bulunan tekkelerin son zamanlardaki durumlarına bakıp, bunların hep böyle olduğunu zannetmek büyük bir haksızlık olur. Nitekim, M. Cevdet bu mevzuya temasla «son zamanlardaki tereddisine bakıp ta tekkelerin daim öyle olduğuna hüküm etmemelidir. Dört mevsimden sonbahara bakarak ilk baharda da ortalığı yapraksız ve yeşilliksiz sanmak doğru olmadığı gibi, kemâl zamanlarında tekkeler ruhları çok terbiye etmiştir. Tekkeler, eskiden edebiyat, mûsîki ve tarih ocakları idi. Hayatın ızdırabını dindirmek ihtiyacında olanlar oralara koşarlar, nefis bir ahengin şelâlesi altında ruhlarını yıkarlar, tesellikâr söz ve tarihî menkıbelerle yeniden canlanırdı. Hâsılı, tekkeler, ye's ve mahrumiyet ile canına kıyacak insanların yeniden tamir gördüğü yerlerdir» (1). diyerek tarihî bir gerçeği ifade ile yanlış anlaşılmayı ortadan kaldırmaya çalışmıştır.

Osmanlılar kendilerinden çok daha önce var olan tasavvufa fazla bir yenilik getirmemekle beraber tekke düşünçesini sistemleştirmek, müesseseleştirmek ve bu düşünceyi çeşitli yol ve teşkilatlarla cemiyete aktarmak hususunda önemli hizmetler ifa etmişlerdir. Bu yüzdendir ki, daha

(1) O. Nuri Ergin, Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı, İstanbul 1936, s. 9.

önceki Müslüman - Türk devletlerinin tekke ve zâviye şeyhlerini muhafaza edip korumaları an'anesi, Osmanlılarda da aynen devam etmiştir (2). Osman oğullarının bu davranışı, kendileri ile birlikte birçok şeyhin de gelip Anadolu'nun Garp taraflarına yerleşmelerine sebep olmuştur. Bu yeni gelen derviş mühacirlerin bir kısmı gâzilerle birlikte, memleket açmak ve fütûhat yapmakla meşgul oldukları gibi bir kısmı da o civarda köylere veya tamamen boş ve tenha yerlere yerleşmişler, orada müridleri ile beraber ziraat ve hayvan yetiştirmekle uğraşmışlardır. Bunların, boş (hâli) topraklar üzerinde kurdukları zâviyeleri, bu suretle büyük kültür, imar ve din merkezi hâline getiriyordu. Bu zaviyelerin, ordulardan daha evvel hudud boylarında kurulmuş olması, onların (orduların) hareketini kolaylaştıran sebeplerden biri olmuştur. Örnek olması bakımından Barkan, Neşri (s. 26) ve Âşıkpaşa-zâde (s. 12) den şu nakli yapmaktadır: «Göynük ve Tarakluya hazırlanan bir akında Osman Gâzi, Köse Mihâl'in bu vech tedbirini sevab bilüb guzâtı çem'idüb gelüb Beş-taş (Beşiktaş) zâviyesine konup şeyhine Sakari suyunun geçidini sordular, şeyh ayıttı...» (3).

Müslüman toplumun, ekonomik ve sosyal yapısının teşekkülünde harç vazifesi gören bu teşkilât, İslâm'ın ahlâk vs. gibi emirlerinin muhafazası anlayışına bağlı kalmıştır. Bunun çinidir ki «ordulardan evvel gelip, yabancı topraklara yerleşen bu teşkilât mensubu kimseler, sâdece İslâm kültürünün değer hükümlerini tanıtmakla yetinmişlerdir. Onlar, sadece bununla iktifa etmiş ve propaganda bile yapmamışlardır. Yukarıda belirtilen tanıtmanın da propaganda ile ilgisi yoktur. Çünkü sosyolojide propaganda kavramı ile, bir ferdin veya teşekkülün, doğru olmadığını bile herhangi bir fikri benimsetme işini ifa etmesi anlaşılmaktadır. Ticarî hayattaki propagandaya reklâm diyoruz. Hiç bir propaganda ve hiç bir reklâm, gerçeğin yüzde yüz ifadesi değildir. Fakat Türk - İslâm kültürünün mânevî değerleri gerçekten en sağlam bir temel teşkil edecek değerlerdir» (4). İşte, gösteriş, reklâm ve propagandadan uzak tanıtma sâyesindedir ki, Türklerin Anadoluya gelip yerleşmeleri imkânı doğmuştur (5). Bunun içindir ki, Anadoluda ilk yerleşme merkezleri tekke ve zaviyeler civarında meydana gelmiş ve gelişip büyümüştür. Dedeköy, Erenköy, Tekkeköy, Tekkedere, Tekkekaryesi, Dıştekkke ve Tekkeviran... gibi yüz-

(2) Ömer L. Barkan «İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler», Vâkıflar Dergisi (1942), II, 292.

(3) Barkan, Age. II, 290.

(4) Âmiran Kurtkan, «Osmanlı Kültürünün Yeni Nesillerimizce Tezatlı Zannedilen Bazı Hususiyetleri», Millî Kültür Dergisi, Haziran (1977), I/6, 9.

(5) Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İktimâî Tarihi, İst. 1974, I, 38.

lerce köy ismi, birçok yerin bir şeyh tarafından kurulduğuna vya tekkenin o civarda güçlü ve tesirli bir kuruluş olduğunu gösterir (6). Birçok köye ismini veren, elinin emeği ve alınının teri ile dağ başlarında yer açıp yerleşen, bağ ve bahçe yetiştiren dervişler; ve daima garba Türk akını ile beraber ilerleyen benzerlerini doğuran zâviyeler ve bu zaviyelerin harbe giden, siyasi nüfuzlarını padişahların hizmetinde kullanan, zaviyelerinde padişahları kabul eden ve onlara nasihat veren şeyhler bir çok vasıfları haizdirler. Hele onların daha çok yarı göçebe türkmenler arasında telkinatta bulunmuşu, köylerde yaşayışı, toprak işleri ile meşgul oluşu ve benimsemek için dağdan bayırdan toprak açışı onlara karşı dikkatlerimizi celbetmektedir (7).

Psikolojik, pedagojik ve tıbbî meselelere varıncaya kadar geniş bir hizmet sahası olan tekke, o devrin mektebidir, hastanesidir, spor yurtdur, moral kaynağıdır, dinlenme kampıdır, bulunduğu beldenin güzel sanatlar akademisidir, edebiyat ve fikir ocağıdır. Velhasıl tekke, insanların hayırına olan her şeydir. Biz, tekkenin icra ettiği bu fonksiyonlarını kısaca şöyle özetleyebiliriz :

① Tekkeler, özellikle kuruluş yıllarına kendi şeyhleri tarafından seçilen yerlerde kurulmuşlardır. Bu vesileyle onlar etraflarındaki insanların manevî ihtiyaçlarını temin ederek bölgelerinin insanlarına sahip çıkmışlardır. Kur'an-ın tavsiye ettiği bir metod olan hikmet ve güzel öğütle insanları dine ve hakikate çağırmışlardır.

② Tekke ve zaviyelerin bir kısmı devlet tarafından, bilhassa yolculuk için tehlikeli olan yerlerde tesis edilmişlerdir. Bu bakımdan dağlarda ve korkunç boğazlarda tesis edilen tekkeler, askerî sevk ve idareyi kolaylaştırmak, ticarete engel olabilecek eşkiya vs. gibi kimselere mani olmak için birer jandarma karakolu vazifesi de görmüştür. Bu gayenin tahakkuku için, mühim noktalarda, yağmur ve karlı günlerde de mal sevkiyatını yapanlara birer sığınak olmuşlardır.

③ Çok geniş topraklara sahip olan Osmanlı Devleti'nin, merkeze olan uzaklıkları dolayısıyla, otoritenin zaaf gösterdiği yerlerde bir takım isyanların çıkması normaldi. Devlet böyle yerlere (üstelik maaş vermek suretiyle) bir zabıta kuvveti yerleştirmektense, bir zaviyenin kurulmasını daha uygun ve netice itibariyle daha faydalı görmüştür. Bu yolla, devletin bu neviden dert ve problemleri tekkenin terbiye edici eliyle ortadan kaldırıyordu. Kaba, sert ve haşin insanlar, cemiyetin sakin ve efendi birer üyesi haline geliyorlardı.

(6) Mustafa Kara, Tekkeler ve Zaviyeler, İst. 1977, s. 107.

(7) Bankan, Age. II, 285.

④ Tekke ve zaviyelerin, zaman zaman ruh ve sinir hastalıkları için bir tedavi merkezi olarak kullanıldığını da biliyoruz. Daha çok telkin ve irşad yoluyla hizmetlerini sürdüren bu şifa yurtları çoğu zaman bir şeyhin önderliğinde toplumun bu sahadaki yaralarına da çareler arıyorlardı.

⑤ Oturma merkezlerinde (meskûn mahallerde) kurulan dergâhların gördüğü önemli hizmetlerden biri de temel inanç ve kültürün, halk arasındaki birlik ve haberleşmenin sağlanması idi. Bugünün bütün yayın organlarının yaptığını o zaman tekkeler ve camiler yerine getiriyordu. Halk, bunlar vasıtasıyla dinini, ahlâkını, edebini, sanatını, kültürünü ve geçmişini öğreniyordu (8).

⑥ Tekkeler aynı zamanda spor kulüpleri vazifesi de görüyordu. Güreş ve okçuluk tekkeleri bunların örneklerindedir. Muallim M. Cevdet'in son okçular şeyhi, Ahmet Efendi'den naklen verdiği malûmata göre Ok Meydanı'ndaki Okçular Tekkesi her sene Mayıs'ın altıncı günü (Hidirellez = Hızır — İlyas) açılır. Altı ay talim yapılırdı. Tekkede umumî reis makamında olan okçular şeyhi ile şimdi hakem denilen havacılar bulunurdu. Bunlar idman yapanları imtihan ederlerdi. Yeni yetişecekleri de teşvik ederlerdi. Kazananların adı tarihe geçirilir ve taşlara kazılırdı (9).

x Tekkelerin icra ettiği bu önemli hizmetleri yanında bir de yanlış anlaşılmuş ve günümüzde tembel-hane olarak nitelendirilen bir müesseseye de ha vardır. Bunun, bizim yulkarıdan beri anlatageldiğimiz tekkelerle isim benzerliğinden başka bir ilgisi yoktur. Sözüntü ettiğimiz bu müesseseye miskinler tekkesidir. Bunlar, bulaşıcı hastalıklara müptelâ olan kimseleri cemiyetteki sağlıklı insanlardan ayırmak için kurulmuş birer karantina mahalleridir. Osman Nuri bunlardan bahsederken şöyle der: «Miskinler tekkesinin yapılışındaki gaye, o zamanlarda bulaşıcı bir hastalık telâkki edilen, fakat ilâcı da bulunmıyan cüzzamlıları tecrid etmek, onların döküklük parmaklı ellerini kesik burunlu yüzlerini halkın gözü önünden uzaklaştırmak gibi sıhhi, ictimâî, insânî hattâ medenî bir iştir. Anadolu'nun, Rumeli'nin, Arabistan'ın her tarafını gezmiş olan Evliya Çelebi hemen her şehrin etrafında bunlar için birer tekke veya mahalle bulunduğunu söyler. Edirne, Bursa ve Sivas gibi şehirlerde ise büyükçe birer miskinler müessesesi olduğunu biliyoruz. Üsküdar'da Karacaahmet Mezarlığı kenarında Bağdat Caddesi üzerinde bir miskinler tekkesi vardı. 1927 senesine kadar burası duruyordu.» (10). Gerçekten, Evliya Çelebi Üsküdar'daki tekkelerden bahsederken «Birisi de miskinler tekkesidir. Tarîk-ı âmm üzre şe-

(8) Geniş bilgi için bk. Mustafa Kara, Age. s. 120 - 128.

(9) Ergin, Age. s. 17.

(10) Ergin, Age. s. 19.

hir hâricindedir. Cümle mesâkin anda sâkin olum nezr ile geçinirler. Şehir içinde bir miskin haber alınsa derha lalıp getirirler. İsterse bu kişi eşraf-tan olsun. Zira ellerinde hatt-ı şerîf vardır. Hiç kimseyi dinlemeyip alıp tekkeye götürürler. Çünkü diyâr-ı rûmün cüzzamı bulaşıcıdır, diye şehir içinde durmak yasaklanmıştır» (11). Görüldüğü gibi miskinler tekkesi hastaları sağlıklı insanların rahatsız edici nazarlarından kurtarmak için kurulmuştur.

Tekkelerin insanlığa sundukları hizmetleri yanında dervişlerin devamlı surette ikamet ettikleri ve tarîkâta intisap edenlerin, zikir ve merasimi toplu olarak yaptıkları yerlerdir. Bu sebeple tekkeler yapı olarak şu kısımlardan teşekkül ederlerdi :

1. Semahane

2. Türbe

3. Çilehane

4. Derviş odaları

5. Selâmlık (Şeyh dairesi)

6. Harem

7. Matbah ve kiler

8. Kahve ocağı. Bunlardan başka ekseri tekkelerde bahçe ve bazen de tekke hânîlerinin türbesi bulunurdu.

Tam teşkilâtli bir tekkede bulunan bu bölümlerin fonksiyonlarını kısaca izah edelim :

① **SEMAHANE** : Zikir ve ibadet etmeye mahsus büyük bir sofadır. Bunların şekli tarikatlere göre değişir. Mevlevîlerde dönmek için ortaları müdevver bir meydan şeklinde yapılıır. Semahaneler aynı zamanda birer mescid mahiyetindedir, mihrabalrı vardır. Orada cemaatle namaz kılınır v ezikredilir. Bazı büyük semahanelerde kadınlara ve e'âzım-ı ricâle mahsus mahfiller de bulunur. Kadımlar zikri kafes arkasından seyrederdlerdi ki buraya haremden girilir.

② **TÜRBE** : Tekkeler içinde ekseriya bir veya bir kaç zât-ı şerîfin sandukaları bulunur.

③ **ÇİLEHANE** : Bazı eski tekkelerde bir de çilehane vardır. Burası güneş almayan ve loşça bir yer olup orada dervişler çile çeker ve derece ikmal ederler. Mevlevîhanelerin çilehaneleri aksine ferah ve aydınlıktır.

④ **DERVİŞ ODALARI** : Tekkelerin camiler gibi birer avluları olup oraya bir kapıdan girilir. Etrafında sıra ile tıpkı medreselerde olduğu gibi

(11) Evliya Çelebi, Seyahatname, İst. 1314, I, 475.

önleri revaklı derviş odaları vardır. Bunlara hücre denir. Dervişler bu odalarda ayrı ayrı veya bazen bir kaç (bir odada olmak üzere oturup yatarlardı.

5. **SELÂMLIK** : Şeyh efendinin dairesidir. Buna meydan evi de denir. Orada misafir kabul edilir ve yemek yenir.

6. **HAREM** : Şeyh efendinin ailesiyle beraber oturduğu ikametgâhıdır. Oranın hariçten bir kapısı vardır ve tekkeden de bir kapı ile geçilir.

7. **MATBAH ve KİLER** : Avlunun münasip bir tarafında dervişlerin yemeklerini pişirmek ve erzakını muhafaza etmek için yapılmış kısım-
dır.

8. **KAHVE OCAĞI** : Kahve pişirilen ve şeyh efendinin hizmetine bakanların bulunduğu yerdir (12).

Vakıtle çeşitli hizmetleri ifa etmek, faziletli kafalar, ateş dolu kalbler, necîb simalar yetiştirmek ve kitlenin irşadına hizmet etmek gibi gayelerle kurulan tekkeler zamana bağlı olarak meydana gelen bir takım değişikliklerden sonra 30/11/1925'de çıkarılan bir kanunla tarîhe karış-
tılar (13).

(12) Celâl Es'ad, Türk Sanatı, İstanbul 1928, s. 100 - 101.

(13) Tekkelerin kaldırılması ile safahat için Bk. Mustafa Kara, Age, s.209 - 226.